

ایران عثمانی: گزارش‌های تحریر عثمانی درباره تاریخ غرب ایران و آذربایجان^۱ (تقسیمات جغرافیایی و اداری)^۲

عثمان گ. اوزگودنلی^۳

ترجمه: اسراء دوغان^۴ و طاهر بابائی^۵

آرشیو اسناد عثمانی، برای تحقیقات تاریخی دوران جدید، دارای مجموعه‌ای از اطلاعات بی‌پایان و سرشار است. این گزارش‌ها، محصول طبقه بندی و سازمان یافته‌گی عظیمی است که منحصرأ مربوط به جغرافیای عثمانی نیست، بلکه وراى اهمیت جغرافیایی، برای آن دسته از ناحیه‌هایی که با دولت عثمانی در

1. Osmanlı İnan'ı: Batı İnan Ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları :Coğrafi ve İdari Taksimati, Osman.G.Özgüdenli, Ankara Üniverstesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl. 2003, Sayı 34, Ayrı Basım, 2003 Ankara

۲ این مقاله، اولین بخش از بررسی‌های سلسله‌وار در مورد ایران عثمانی است که منتشر می‌شود. دومین مقاله این بررسی‌ها مربوط به اوقاف، با تکیه بر گزارش‌های تحریر در آذربایجان است. سومین مقاله ما، سنجاق مراغه در نیمه اول سده ۱۸م است. چهارمین مقاله، با نام یهودیان در جنوب ایران و آذربایجان براساس گزارش‌های تحریر عثمانی می باشد.

۳ استادیار انستیتیوی مطالعات ترکی دانشگاه مرمره

۴ دکتری تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه تهران.

Esra_dogan@hotmail.com, esra_dogan1977@yahoo.com

۵ کارشناسی ارشد تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه تهران. Taherbabaei65@gmail.com

تماس بوده‌اند یا برای مدت کوتاهی به این دولت، ضمیمه شده بودند نیز از لحاظ تاریخ اجتماعی، اقتصادی، دینی و قومی، مهم هستند و اطلاعات ارزشمندی دارند. این اطلاعات، فقط به مطالعه در مورد مناطق دوره عثمانی محدود نمی‌شود، بلکه برای محققان تاریخ قرون میانه که در تنگنای منابع محدود گرفتار شده‌اند نیز اطلاعات جدیدی را عرضه می‌کند.^۱ گزارش‌های مربوط به تاریخ جنوب غرب ایران و آذربایجان که در این مقاله مطرح می‌شوند، از جمله این اطلاعات است.

دولت صفویه، در نتیجه استیلای افغانه، به سرایشی تند سقوط کشانده شد و متعاقب آن، اصفهان - پایتخت صفویان - به دست اشرف خان افتاد.^۲ بدین ترتیب، امکان گشوده شدن راه‌های جدیدی برای فتوحات عثمانی در آذربایجان و عراق عجم فراهم گردید. در نتیجه فتوحات عثمانی که از سه جانب قفقاز، آذربایجان و عراق عجم پیش می‌رفت، شهرهای مهم صفویان مانند ایروان، نخجوان، تبریز، اردبیل، مراغه، کرمانشاه، خرم آباد، نهاوند و همدان، به مدت کوتاهی به عثمانی الحاق گردید.^۳ برای الحاق دائمی مناطق مذکور، فرمان‌هایی مبنی بر سرشماری نفوس این مناطق، صادر شد.^۴ در نتیجه این فرمان‌ها، بخشی از تحریرها (سرشماری‌ها)، به دست ما رسیده است. در این مقاله علاوه بر ارزیابی و بررسی گزارش‌های تحریر، تحریرهای انجام شده در پایان فتوحات نیز تحت پوشش قرار گرفته است.

دفاتر اسناد تحریر که بنیان پژوهشمان را تشکیل می‌دهد، امروزه در آرشیو نخست وزیری عثمانی در استانبول موجود است.^۵ این دفاتر، شامل «لوا» ها یا «سنجاق» های ذیل می‌شود:

۱. برای اطلاع بیشتر، نک: ال. بارکان، «قوانین متعلق به اوزون حسن حاکم آق قویونلو در دوره عثمانی»، اسناد تاریخی، ج ۱، ۲، ۳، (۱۹۴۱) ص ۹۱-۱۰۶، ۱۸۴-۱۹۷؛ نشت جغتای، «قانون نامه های اراضی و رعایای امپراتوری عثمانی»، بخش‌ها، قانون‌ها و اصطلاحات مناطق ضمیمه شده، کنگره تاریخ ترک، آنکارا، ۱۹۴۸، ص ۴۸۹-۵۰۴؛ حسام الدین محمداف، «اسناد ایالت گنجه-قره باغ در دوره عثمانی»، OTAM، آنکارا، ۱۹۹۳، ص ۶۲۵-۶۴۴.
۲. نک: مجتبی مینوی، «تسخیر اصفهان»، تاریخ و فرهنگ، تهران: ۱۹۷۸/۲۵۳۶، ص ۲۷۵-۳۰۱؛ عثمان اوزگوندلی، «اصفهان»، *DIA*، ج ۲۲، ص ۵۰۱.
۳. برای اطلاع بیشتر نک: ا.ح. اوزون چارشیلی، تاریخ عثمانی، ج ۴، آنکارا: ۱۹۸۸، ص ۱۷۷-۱۸۲، ۱۹۳.
۴. آرشیو نخست وزیری عثمانی (BOA)، جودت مالی، ش ۱۳۸۵۸؛ BOA، دفتر مهمه (MD)، ش ۱۳۲، ص ۱۷۵، ۳۹۴، ش ۱۳۳، ص ۷-۸، ۳۰-۳۱، ش ۱۳۶، ص ۱۷.
۵. اولین بار اهمیت این دفاتر در تاریخ ایران به وسیله برنارد لوئیس مطرح شده است و به وسیله این محقق، معرفی کوتاهی صورت گرفته است. نک:

Registers on Iran and Adharbayjan in the ottoman, defter-I khaqani, mélange d'orientalisme Afferts a Henri Massé, 1963, s 259-263.

شماره منبع	ایالت / لوا / ناحیه
د.ت، شماره ۹۰۲	لواى اردبیل
د.ت، ش ۸۹۵، ۹۰۱	ناحیه ماکو از توابع لواى ایروان
د.ت، ش ۹۰۴	لواى تبریز (جلد اول)
د.ت، ش ۹۰۸	لواى تبریز (جلد دوم)
د.ت، ش ۹۱۱	لواهای خوی، قیان و قره داغ
د.ت، ش ۹۰۹	لواهای مراغه و ساوجبلاغ
د.ت، ش ۹۱۰	لواهای خلخال و ارومیه، قضای سلماس
د.ت، ش ۱۰۶۶	ایالت اردبیل
د.ت، ش ۹۱۲	ایالات کرمانشاهان و لرستان
د.ت، ش ۹۰۷	ایالت همدان (جلد اول)
د.ت، ش ۹۰۶	ایالت همدان (جلد دوم) ^۲

این دفاتر، برای تاریخ آذربایجان و شمال غرب ایران در دوره صفویه و افشاریه از منظر اداری، اقتصادی، اجتماعی، قومی، آمارگیری نفوس و دینی-مذهبی اهمیت فراوانی دارد، اما امروزه بسیار اندک بدان پرداخته شده است.^۱ در این دفاتر «لوا»، «ناحیه» و «قریه» را در قالب یک ساختار ارائه می‌کنیم.^۲

۱) لواى اردبیل:

د.ت، ش ۹۰۲. دفتر مفصل اسناد تحریر لواى اردبیل، مورخه ۲۸ جمادى الآخر ۱۱۴۰ق/ ۱۰ شباط ۱۷۲۸م (نک: ص ۲۹۹، ۲۹۷، ۲۹۶). ۲۰، ۵۳، ۵۳، ۵۳ سانتی‌متر، ۴۰۵ صفحه، جلد چرمی سیاه، خوانا و بسیار سالم.

لواى اردبیل:

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
اردبیل	اردبیل	۱۷۷	۳-۶۰	۱۱۹-۶

۱. این دو تحقیق که به ویژه به دفاتر عثمانی استناد شده اند، مهم هستند. سلیم اوزجان، سنجاق تبریز در سال ۱۱۴۰ بر حسب دفتر اسناد تحریر، انستیتوی علوم اجتماعی دانشگاه ۱۹ مایس، پایان نامه کارشناسی ارشد، سامسون، ۱۹۹۴ (در این پایان نامه فقط شهر تبریز مذکور در دفتر تحریر بر اساس اسناد بررسی شده است)؛ فریبا زرین یاف شهر، تبریز تحت حکومت عثمانیان، ۱۷۲۵، رساله دکتری، شیکاگو، ۱۹۹۱.

۲. در متن، کنار نام مناطقی که در شکل تلفظ آن تردید وجود دارد، علامت سوال گذاشته شده است. شکل نوشتاری و تلفظ نام مناطقی که امروزه تغییر کرده است، داخل پرانتز، تلفظ امروزی آن قرار داده شده است.

ایران عثمانی ۱: گزارش‌های تحریر عثمانی... / اسراء دوغان - طاهر بابائی

۲۲۱-۱۲۵	۱۱۱-۶۴	۱۲۰	سراب	سراب
۲۶۲-۲۲۴	۱۳۱-۱۱۴	۱۱۰	-	میانه (در مرکز گرم رود)
۲۹۰-۲۶۳	۱۴۵-۱۳۲	۷۰	-	پروانه (در قضای گرم رود)
۳۰۵-۲۹۱	۱۵۳-۱۴۵	۴۰	-	کندوان
۳۰۹-۳۰۵	۱۵۵-۱۵۳	۲۶	-	گرم (در قضای گرم رود)
۳۹۴-۳۱۴	۱۹۷-۱۵۸	۱۰۶	-	هشترود
۴۰۴-۳۹۵	۲۰۲-۱۹۸	۱۵	-	تابتاب (Tabtab؟) (در مرکز هشترود)
۴۰۵ ص	۲۰۲ گ	۶۶۴ قریه	۲ مرکز	مجموع: ۸ ناحیه

۲) ناحیه ماکو از توابع ایروان:

د.ت، ش ۸۹۵، صورت دفتر مفصل اسناد تحریر لوای ماکو از توابع ایروان، (مورخه ۱۷۲۵/۱۱۳۸ و ۱۷۲۶/۱۱۳۹)، ۴۷×۱۷،۵ سانتیمتر، جلد چرمی سیاه، بسیار سالم، تمیز و خوانا. ناحیه ماکو از توابع ایروان:

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا (قریه)	برگ	صفحه
قلعه ماکو	قلعه ماکو	۸۶	۲۰-۱	۴۰-۱
مجموع: ۱ ناحیه	۱	۸۶	۲۰ گ	۴۰ ص

۳) لوای تبریز:

د.ت، ش ۹۰۴، دفتر مفصل اسناد تحریر تبریز، ۵۳،۵×۲۳،۵ سانتیمتر، ۴۲۷ صفحه، (مورخه ۱ رجب ۱۱۴۰ ق/ ۱۲ شباط ۱۷۲۴ م)، جلد چرمی سیاه، بسیار سالم، تمیز و خوانا.

۱. صورت دیگری از گزارش‌های تحریر ناحیه ماکو در دفتر مفصل اسناد تحریر لوای ایروان وجود دارد (نک: د.ت، ش ۹۰۱، ص ۳۵۴-۳۸۸). هم چنین اسناد مجمل تحریر این ناحیه در دفتر اسناد تحریر ایالت ایروان دیده می شود (نک: د.ت، ش ۸۹۸، ص ۵-۶).

ایران عثمانی ۱: گزارش‌های تحریر عثمانی... / اسراء دوغان - طاهر بابائی

لوای تبریز (جلد اول):

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
تبریز	تبریز	-	۴۸-۲	۱۰۰-۶
سرد صحرا	-	۴۹	۷۸-۴۹	۱۵۹-۱۰۱
ختای	-	۲۹	۸۸-۷۹	۱۸۰-۱۶۱
شاهها	-	۷	۹۱-۸۸	۱۸۷-۱۸۱
ودهر	-	۲۶	۱۰۹-۹۴	۲۲۱-۱۹۱
رودگات	-	۳۰	۱۲۰-۱۱۰	۲۴۳-۲۳۳
دهخوارقان	دهخوارقان	۵۴	۱۵۵-۱۲۱	۳۱۲-۲۴۹
دیزج رود	-	۵۱	۱۷۲-۱۵۷	۳۴۸-۳۱۵
مهران رود	-	۸۹	۲۱۲-۱۷۵	۴۲۶-۳۵۰
مجموع: ۹ ناحیه	۲ مرکز	۳۳۵	گ ۲۱۲	ص ۴۲۹

د.ت، ش ۹۰۸، لوای تبریز، جلد دوم، دفتر مفصل اسناد تحریر، ۵۳×۲۰، ۳۲۶ صفحه، جلد چرمی قهوه‌ای سوخته، بسیار سالم، تمیز و خوانا.

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
اوجان	-	۴۸	۱۶-۲	۳۳-۲
عباس	-	۵۴	۳۵-۱۷	۷۰-۳۴
خانم رود	-	۲۴	۴۲-۳۶	۸۴-۷۲
آلان براغوش	-	۲۴	۵۶-۴۳	۱۱۳-۸۶
بدوستان	-	۳۵	۶۷-۵۷	۱۳۵-۱۱۴
موازیجان	-	۲۰	۸۶-۷۸	۱۵۳-۱۳۶
ارونق / گونی	-	۴۷	۱۲۴-۸۷	۲۲۹-۱۵۴
مرند	مرند	۶۸	۱۴۰-۱۲۵	۲۶۱-۲۳۰
زنوز	زنوز	۹	۱۴۸-۱۴۱	۱۷۷-۲۶۲
تسوج	تسوج	۱۲	۱۷۳-۱۵۱	۳۲۶-۲۸۲
مجموع: ۱۰ ناحیه	۳	۳۴۱	گ ۱۷۳	ص ۳۲۶

پيام بهارستان / د.ت، س.۳، ش. ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

۴) لواهای خوی، قپان و قره داغ:

د.ت، ش ۹۱۱، دفتر مفصل اسناد تحریر لواهای خوی قپان و قره داغ، ۵۴×۲۵،۵، ۴۵۰ صفحه، جلد چرمی قهوه‌ای روشن، قسمت روی دفتر کمی فرسوده شده بود که به خوبی مرمت گردیده است و مانع خواندن آن نمی‌شود، به طور کلی سالم، تمیز و خوانا.

الف. لوای خوی:

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
خوی	خوی	۱۲۱	۵۰-۱	۱۰۰-۲
جورس	جورس	۶۴	۶۴-۵۳	۱۲۷-۱۰۵
گرگر	گرگر	۱۶	۷۲-۶۵	۱۴۳-۱۲۹
سکمان آباد	-	۶۰	۸۶-۷۳	۱۷۱-۱۴۵
سلیمان سرای	-	۳۳	۹۴-۸۶	۱۸۸-۱۷۱
پاپاحیق	-	۳۲	۹۹-۹۵	۱۹۸-۱۸۸
چالدران	-	۴۵	۱۰۸-۱۰۰	۲۱۶-۱۹۹
الند	-	۱۳	۱۱۱-۱۰۹	۲۲۲-۲۱۷
اواجق	-	۳۴	۱۱۷-۱۱۲	۲۳۴-۲۲۳
مجموع: ۹ ناحیه	۳	۴۰۸	۱۱۷ گ	۲۳۴ ص

ب. لوای قپان:

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
کهرام	-	۲۷	۱۲۶-۱۱۹	۲۵۱-۲۳۸
ککه برد	-	۱۸	۱۳۰-۱۲۶	۲۶۰-۲۵۲
ماجرى	-	۲۴	۱۳۵-۱۳۱	۲۷۰-۲۶۱
املاک	-	۲۰	۱۳۸-۱۳۵	۲۷۵-۲۷۰
کوله برد	-	۱۸	۱۴۰-۱۳۸	۲۷۹-۲۷۶
اجنان کارخانه	-	۲۴	۱۴۲-۱۴۰	۲۸۳-۲۷۹
اجنان ترک	-	۱۵	۱۴۳-۱۴۲	۲۸۶-۲۸۳
کیفی	-	۱۲	۱۴۴-۱۴۳	۲۸۸-۲۸۶

ایران عثمانی ۱: گزارش‌های تحریر عثمانی... / اسراء دوغان - طاهر بابائی

۲۹۲-۲۸۸	۱۴۶-۱۴۴	۲۶	-	موقانجق
۲۹۹-۲۹۳	۱۵۰-۱۴۷	۳۵	-	باغ برد
۳۰۸-۳۰۰	۱۵۴-۱۵۰	۳۶	-	اورود
۳۱۴-۳۰۸	۱۵۸-۱۵۴	۲۷	-	زنگ زور
ص ۷۹	گ ۳۷	۲۸۲	-	مجموع: ۱۲

ج. لوای قره داغ:

صفحه	برگ	تعداد روستا(قریه)	مرکز ناحیه	نام ناحیه
۳۸۸-۳۲۴	۱۹۴-۱۶۲	۹۵	-	دیزمار
۴۰۸-۳۸۹	۲۰۴-۱۹۵	۴۵	-	کلپیر
۴۳۱-۴۰۸	۲۱۶-۲۰۵	۶۰	-	اوزوم دیل
۴۴۰-۴۳۱	۲۲۰-۲۱۶	۱۸	-	مردانقیم(مردانگوم)
۴۵۰-۴۴۰	۲۲۵-۲۲۱	۳۷	-	مینجوان
ص ۱۲۶	گ ۶۳	۲۵۵	-	مجموع: ۵

ه) لواهای مراغه و سوق بلاغ (ساوجبلاغ):

د.ت، ش ۹۰۹، دفتر مفصل اسناد تحریر لواهای مراغه و سوق بلاغ، ۵۵×۲۱، ۵۲۷ صفحه، جلد چرمی سیاه، قسمت پایینی کمی فرسوده شده، اما به نوشته‌ها خللی وارد نشده است. سالم، تمیز و خوانا.

الف. لوای مراغه:

صفحه	برگ	تعداد روستا(قریه)	مرکز ناحیه	نام ناحیه
۸۲-۲	۳۹-۲	۴۷	مراغه	بناجو
۱۴۳-۸۳	۷۱-۴۲	۱۰۰	-	سراجو
۱۵۸-۱۴۴	۷۸-۷۲	۳۸	بوکان	بوکان
۲۰۰-۱۵۹	۱۰۰-۸۰	۸۴	-	گاودل

۱. مه‌آباد امروزی(۴). در گزارش‌های دوره عثمانی به شکل ساوق بلاغ نیز ذکر شده است(نک: BOA، دفتر مدور مالیه، ش ۵۹۰، ص ۲۱-۲۴). در منابع دوره صفوی، شکل آن به صورت ساوجبلاغ، فراوان آورده شده است(نک: و مینورسکی، سازمان اداری حکومت صفوی، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، ۱۳۶۸، ص ۱۸۹-۱۹۰).

ایران عثمانی ۱: گزارش‌های تحریر عثمانی... / اسراء دوغان - طاهر بابائی

۲۰۱-۲۰۱	۱۰۱	۷	-	میان‌دوآب
۲۱۹-۲۰۴	۱۰۹-۱۰۲	۵۱	-	آجری
۲۲۷-۲۱۹	۱۱۳-۱۱۰	۲۰	لیلان	لیلان
۲۳۴-۲۲۷	۱۱۷-۱۱۴	۲۴	-	اگیرنو
۲۳۴ ص	۱۱۷ گ	۳۷۱	۳	مجموع: ۸

ب. لوای ساوجبلاغ:

صفحه	برگ	تعداد روستا(قریه)	مرکز ناحیه	نام ناحیه
۲۷۵-۲۳۶	۱۳۷-۱۱۸	۷۵	قصبه سوق بلاغ	شهر ویران
۳۰۳-۲۷۶	۱۵۲-۱۳۸	۴۶	-	درباز
۳۲۲-۳۰۴	۱۶۰-۱۵۲	۴۰	-	یل تیمور(ایل تیمور؟)
۳۶۲-۳۲۳	۱۸۰-۱۶۲	۸۹	-	قلاس
۳۶۷-۳۶۲	۱۸۳-۱۸۱	۱۴	-	میرآباد
۳۷۵-۳۶۷	۱۸۷-۱۸۳	۱۹	-	ترقس
۳۷۸-۳۷۵	۱۸۹-۱۸۷	۸	-	پیتوس(پیتوس)
۳۸۱-۳۷۸	۱۹۰-۱۸۹	۵	-	آلان
۴۰۳-۳۸۴	۲۰۲-۱۹۲	۳۷	تورجان	تورجان
۴۲۶-۴۰۶	۲۱۲-۲۰۳	۴۵	-	آختاجی
۴۶۳-۴۲۸	۲۳۱-۲۱۴	۷۳	-	سولدوس
۵۰۹-۴۶۴	۲۵۴-۲۳۳	۱۳۲	-	لاجان
۵۲۷-۵۱۰	۲۶۳-۲۵۵	۳۸	-	سولدوس تابع قیچاق
۲۹۱	۱۴۵	۶۲۱	۲	مجموع: ۱۳

۶) لوای خلخال و ارومیه:

د.ت، ش ۹۱۰، دفتر مفصل اسناد تحریر لوای خلخال و ارومیه، ۲۰×۵۳، ۴۰۹ صفحه، جلد چرمی سیاه، دفتر فرسوده و پوسیده شده است. در گوشه بالایی نیز کمی فرسودگی وجود دارد. در کل سالم، تمیز و خوانا.

ایران عثمانی ۱: گزارش‌های تحریر عثمانی... / اسراء دوغان - طاهر بابائی

الف. لوای خلخال:

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
آذربکان	-	۱۲۴	۳۵-۱	۶۹-۲
سنجید	سنجید	۸۱	۴۶-۳۶	۹۰-۷۰
خاندن بیل(خانه بیل)	-	۱۱۵	۷۱-۴۷	۱۴۱-۹۱
خروش رستم	-	۱۸	۷۶-۷۲	۱۵۱-۱۴۲
شاهرود	-	۳۳	۸۴-۷۷	۱۶۷-۱۵۲
مجموع: ۵	۱	۳۷۱	۸۴	۱۶۷

ب. لوای ارومیه:

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
نفس اورومی	ارومی	۹	۱۰۲-۹۰	۲۰۲-۱۷۱
بنایروزه	-	۹۳	۱۲۹-۱۰۳	۲۵۷-۲۰۴
بلده	-	۵۸	۱۴۵-۱۳۰	۲۸۹-۲۵۸
صحرا آباد	-	۶۴	۱۵۶-۱۴۶	۳۱۰-۲۹۰
دل	-	۱۹	۱۵۹-۱۵۶	۳۱۶-۳۱۱
مرغور	-	۴۹	۱۶۶-۱۵۹	۳۳۰-۳۱۷
ترغور	-	۱۵	۱۶۹-۱۶۶	۳۳۷-۳۳۱
اوشنی	اوشنی	۳۰	۱۷۷-۱۷۰	۳۵۳-۳۳۹
مجموع: ۸	۲	۳۳۷	۱۸۷	۱۸۲

ج. قضای سلماس

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
سلماس	سلماس	۵۹	۱۹۸-۱۷۸	۳۹۷-۳۵۸
انزل	-	۷	۲۰۱-۱۹۸	۴۰۳-۳۹۷
قره باغ	قره باغ	۲	۲۰۳-۲۰۱	۴۰۶-۴۰۳
کردگیران	کردگیران	۸	۲۰۴-۲۰۳	۴۰۹-۴۰۶
مجموع: ۴	۳	۷۶	۲۰۶	۵۱ص

۷) ایالت اردلان:

د. ت، ش ۱۰۶۶، دفتر مفصل اسناد تحریر ایالت اردلان، ۵۶×۲۳، ۵، ۶۳۴ صفحه، جلد چرمی سیاه، دفتر فرسوده و پوسیده شده است و مرمت نامناسبی بر آن صورت گرفته است؛ از این رو اسامی برخی از قسمت‌های بالایی خوانده نمی‌شود. همه شماره برگ‌ها از بین رفته است.

ایران عثمانی ۱: گزارش‌های تحریر عثمانی... / اسراء دوغان - طاهر بابائی

الف. لوای سندج(سنه):

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
حسن آباد	قصبه سنه	۱۶۲	۵۴-۱	۱۰۵-۵
حسین آباد	-	۳۱	۶۲-۵۵	۱۲۰-۱۰۶
پنلقان	-	۱۰۴	۸۴-۶۳	۱۶۶-۱۲۲
خورخون	قصبه خورخون	۲۴	۹۱-۸۵	۱۸۱-۱۶۶
دوات قلعه	قصبه دوات قلعه	۲۳	۹۹-۹۲	۱۹۶-۱۸۲
قوروز	-	۲۹	۱۰۵-۱۰۱	۲۰۹-۱۹۹
کلان ارزن	-	۳۷	۱۱۴-۱۰۶	۲۲۷-۲۱۰
بیلاق مشهور تلوار	-	۶۰	۱۲۸-۱۱۵	۲۵۶-۲۲۸
کرفتو	-	۸	۱۳۰-۱۲۹	۲۶۱-۲۵۹
کل دپه	قریه کل دپه	۱۰	۱۳۳-۱۳۰	۲۶۶-۲۶۱
آقاچری	قریه آقا چری	۱۷	۱۳۷-۱۳۴	۲۷۴-۲۶۷
آب پاره	-	۲۱	۱۴۱-۱۳۷	۲۸۲-۲۷۴
زاگا	قریه زاگا جدید	۵	۱۴۳-۱۴۱	۲۸۵-۲۸۲
شیخ تورسون / قره-توره	قریه شیخ تورسون	۳۳	۱۵۰-۱۴۴	۲۹۷-۲۸۶
کمره	-	۲۸	۱۵۴-۱۵۱	۳۰۶-۲۹۹
روانسر	قریه روانسر	۷	۱۵۶-۱۵۴	۳۱۲-۳۰۷
قلعه دژ	-	۱۸	۱۵۹-۱۵۶	۳۱۸-۳۱۳
شیرین آباد	قریه شیرین آباد	۴	۱۶۱-۱۵۹	۳۲۲-۳۱۸
زمشت	-	۶	۱۶۲-۱۶۱	۳۲۴-۳۲۲
مجموع: ۱۹۰	۹	۶۲۷	گ۱۶۲	ص۳۲۰

ب. لوای مهربان:

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
قصبه مهربان	مهربان	۸۷	۱۸۵-۱۶۴	۳۷۲-۳۳۱
پشت راه	-	۱۶	۱۹۲-۱۸۶	۳۸۱-۳۷۳
تنوره(تنوزه)	-	۳۵	۲۰۰-۱۹۲	۳۹۶-۳۸۱
خاو	قریه خاو	۲۵	۲۰۴-۲۰۰	۴۰۸-۳۹۷
مجموع: ۴۰	۲	۱۶۳	گ۴۰	ص۷۷

ایران عثمانی ۱: گزارش‌های تحریر عثمانی... / اسراء دوغان - طاهر بابائی

ج. لوای ابرمان (اورمان):

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
پوسیده و پاک شده	-	۴۰	۲۱۳-۲۰۵	۴۲۵-۴۱۱
پاوه	پاوه	۲۴	۲۱۵-۲۱۳	۴۳۰-۴۲۶
ابرمان	قصبه ابرمان	۳۰	۲۲۵-۲۱۶	۴۴۹-۴۳۱
مجموع: ۳	۲	۹۴	گ۲۰	ص۳۸

د. لوای جوانرود:

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
طایفه جفدر لوای جوانرود	-	-	۲۳۰-۲۲۸	۴۵۹-۴۵۶
مجموع: ۱	-	-	گ۲	ص۳

ه. لوای پانه (پانه):

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
پانه/پانه	قصبه برونه	۶۸	۲۵۲-۱۳۱	۵۰۴-۴۶۳
مجموع: ۱	۱	۶۸	گ۳۱	ص۴۱

و. لوای سقز:

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
قضای سقز	سقز	۳۴	۲۶۵-۲۵۵	۵۳۲-۵۱۱
قورق قلعه	-	۴۴	۲۷۶-۲۶۵	۵۵۱-۵۳۳
کیل دپه	-	۲۵	۲۸۰-۲۷۶	۵۶۲-۵۵۲
اوزون ساقال	قریه اوزون ساقال	۳۴	۲۸۶-۲۸۰	۵۷۸-۵۶۲
مجموع: ۴	۲	۱۳۷	گ۳۱	ص۶۷

ز. لوای افشار:

طایفه افشار محال صائین قلعه، جماعت طایفه کدخدا حسن علی بگ و قاضی و طایفه افشار در موضع ساروقورقان.

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
طایفه افشار	-	۱۵۰	۳۱۷-۲۸۶	۶۳۴-۵۸۳
مجموع: ۱	-	۱۵۰	گ۳۱	ص۷۱

۱. در یک سند به طور آشکار و حرکت دار به شکل اَورمان نوشته شده است (نک: BOA, MAD ، ش ۵۹۰، ص ۲۰۵).

۸) ایالات کرمانشاهان و لرستان:

د.ت، ش ۹۱۲، دفتر مفصل اسناد تحریر ایالات کرمانشاهان و لرستان، ۵۹، ۵×۲۳، ۴۶۴ صفحه، جلد

چرمی سیاه، بسیار سالم، تمیز و خوانا.

الف. ایالت کرمانشاهان:

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
کرمانشاهان	-	۲۸	۱۴-۲	۴۲-۱۷
تاک و شیان	-	۸	۱۶-۱۴	۴۶-۴۲
کنشت	-	۶	۱۷-۱۶	۴۹-۴۶
دروفرمان	-	۴۰	۲۷-۱۷	۶۸-۴۹
گیونات	قریه گیونات	۱۴	۲۹-۲۷	۷۳-۶۸
سنقر	قصبه سنقر	۶۴	۴۱-۲۹	۹۵-۷۳
سرفیروز آباد	-	۱۰۶	۵۳-۴۱	۱۱۹-۹۷
ماهی دشت	-	۲۰۰	۷۳-۵۴	۱۵۹-۱۲۱
هارون آباد	-	۳۵	۷۸-۷۴	۱۶۸-۱۶۰
برسیمین(تابع هارون آباد)	-	۲۴	۸۳-۷۸	۱۷۹-۱۶۸
گوارور(تابع هارون آباد)	قریه گوارور	۱۰۷	۹۸-۸۳	۲۰۹-۱۷۹
نیلوفر	-	۲۲	۱۰۴-۹۹	۲۲۰-۲۱۱
قلعه زنجیر	قریه قلعه زنجیر	۱۲۵	۱۱۸-۱۰۵	۲۴۷-۲۲۱
چارداول	-	۷۶	۱۲۵-۱۱۹	۲۶۲-۲۴۸
گیلان	-	۵۶	۱۳۰-۱۲۵	۲۷۲-۲۶۲
ایوان	-	۱۰۹	۱۳۹-۱۳۰	۲۹۰-۲۷۲
گاوروان	-	۲۸	۱۴۱-۱۳۹	۲۹۴-۲۹۱
کفرآور	کفرآور	۵	۱۴۳-۱۴۱	۲۹۸-۲۹۵
زنگوان	-	۲۶	۱۴۶-۱۴۳	۳۰۶-۲۹۸
دینور	قصبه صحنه	۶۹	۱۶۰-۱۴۷	۳۳۳-۳۰۷
جمجمال	-	۳۹	۱۶۸-۱۶۰	۳۴۷-۳۳۳
کزند	قریه کزند	۴۷	۱۷۴-۱۶۹	۳۵۸-۳۴۹
مجموع: ۲۲	۷	۱۲۳۴	۱۷۴گ	۳۵۸ص

ایران عثمانی ۱: گزارش‌های تحریر عثمانی... / اسراء دوغان - طاهر بابائی

ب. ایالت لرستان:

۱. لوای خرم آباد

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
خرم آباد	خرم آباد	۱۶	۵-۱	۳۸۲-۳۷۵
بند بالا گریوه	-	۱۶	۶-۵	۳۸۵-۳۸۲
کوهدشت	-	۱۲	۷-۶	۳۸۶-۳۸۵
خورو	-	۶	۷	۳۸۷
خاوه	-	۳	۸-۷	۳۸۸-۳۸۷
الی اشتر(الشر)	-	۱۳	۹-۸	۳۹۰-۳۸۸
رامشکان(رومشکان)	-	۳	۹	۳۹۰
ترخان(ترهان)	-	۴	۱۰-۹	۳۹۱-۳۹۰
هلیلان	-	۱۱	۱۰-۹	۳۹۲-۳۹۱
شیروان	-	۲	۱۰	۳۹۲
صدمره(صیمره)	-	۱۴	۱۱-۱۰	۳۹۴-۳۹۲
چایدر	-	۸	۱۱	۳۹۵-۳۹۴
واشیان	-	۹	۱۲-۱۱	۳۹۶-۳۹۵
آبدانان	-	۱	۱۲	۳۹۷-۳۹۶
پشت کوه	-	۱۵	۱۳-۱۲	۳۹۹-۳۹۷
عشایر از خارج(عشیره دلفان)	-	۱۱۱	۴۶-۱۳	۴۶۴-۳۹۹
مجموع: ۱۶	۱	۲۴۴	۴۷	ص ۸۹

۹) ایالت همدان:

د.ت، ش ۹۰۷، دفتر مفصل اسناد تحریر ایالت همدان، ۵۹،۵×۲۳، ۴۸۴ صفحه، جلد سیاه چرمی، بسیار سالم، تمیز و خوانا.

الف. قضای همدان

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا(قریه)	برگ	صفحه
سیمین رود	همدان	۳۷	۲۴-۱	۶۵-۲۰
کوهپایه	-	۳۲	۳۴-۲۶	۸۶-۷۰

ایران عثمانی ۱: گزارش‌های تحریر عثمانی... / اسراء دوغان - طاهر بابائی

۱۰۷-۹۰	۴۵-۳۶	۱۹	-	فراوار
۱۱۶-۱۰۷	۴۹-۴۵	۱۹	-	ماماشا رود
۱۳۱-۱۱۷	۵۷-۵۰	۳۴	-	ازنارد
۱۳۹-۱۳۱	۶۱-۵۷	۵۶	-	سرد رود
۱۴۹-۱۳۹	۶۶-۶۱	۲۸	-	همدان
۱۹۹-۱۵۲	۹۰-۶۸	۹۸	-	اسفند آباد
۲۳۴-۲۰۴	۱۰۸-۹۳	۱۲۲	-	مهربان
۳۰۳-۲۳۸	۱۴۳-۱۱۰	۱۵۳	-	ملایر
۳۱۲-۳۰۴	۱۴۷-۱۴۳	۴۷	-	عطاره مرج (تابع قضای ملایر)
۳۶۱-۳۱۴	۱۷۲-۱۴۹	۸۰	قصبه نهاوند	نهاوند
۳۸۹-۳۶۲	۱۸۶-۱۷۲	۴۳	هرسین	هرسین
۳۹۵-۳۹۰	۱۸۹-۱۸۶	۲۸	-	قزل (جماعت عشایر قزل)
۴۸۴-۳۹۶	۲۳۲-۱۹۰	۱۳۶	قصبه توی	توی
ص ۴۶۴	ک ۲۳۲	۹۳۲	۴	مجموع: ۱۵

د.ت، ش ۹۰۷، دفتر مفصل اسناد تحریر ایالت همدان (جلد دوم)، ۵، ۲۲، ۵۹، ۵۹، ۴۴۲ صفحه، جلد قهوه‌ای سوخته، بسیار سالم، تمیز و خوانا.
ب. ایالت همدان (جلد دوم)^۱

نام ناحیه	مرکز ناحیه	تعداد روستا (قریه)	برگ	صفحه
اسد آباد	قصبه اسدآباد	۱۰۰	۱۸-۱	۵۷-۲۴
پیلاور	-	۸۶	۳۰-۱۸	۸۴-۵۸
بروجرد (و سیلاخور)	شهر بروجرد	۱۲۸	۵۱-۳۱	۱۲۶-۸۶
سربند	-	۴۴	۵۴-۵۲	۱۳۲-۱۲۷
شراء	-	۳۹	۶۰-۵۵	۱۴۳-۱۳۴
قزاز	-	۱۴۱	۸۲-۶۰	۱۸۶-۱۴۳
قروس (گروس)؟	-	۱۲۳	۹۵-۸۳	۲۱۱-۱۸۸
کورانی	-	۱۰۴	۱۰۴-۹۵	۲۲۶-۲۱۱
تفرش	-	۱۳	۱۰۸-۱۰۴	۲۳۹-۲۲۶

۱. این دفتر، در فهرست دفاتر اسناد تحریر آرشیو نخست وزیری عثمانی، اشتباه ثبت شده است (نک: BOA، فهرست، ش ۹۸۱، ص ۷۸).

ایران عثمانی ۱: گزارش‌های تحریر عثمانی... / اسراء دوغان - طاهر بابائی

۲۴۶-۲۳۹	۱۱۲-۱۰۹	۲۵	وفس	وفس
۲۵۷-۲۴۶	۱۱۷-۱۱۲	۳۱	-	رودبار
۲۷۴-۲۵۷	۱۲۶-۱۱۸	۴۶	قریه مزدگان	مزدگان
۳۱۸-۲۷۴	۱۴۸-۱۲۶	۱۷۱	-	درگزین
۳۳۸-۳۱۹	۱۵۸-۱۴۹	۱۳۵	قصبه زنجان	زنجان
۳۵۱-۳۳۹	۱۶۵-۱۵۹	۸۳	-	قره قان
۳۵۸-۳۵۲	۱۶۸-۱۶۵	۵۵	قصبه سلطانیه(متروک)	سلطانیه
۳۷۷-۳۵۹	۱۷۸-۱۶۹	۶۲	قصبه ابهر	ابهر
۳۸۶-۳۷۷	۱۸۲-۱۷۸	۵۰	قصبه شجاس	شجاس
۳۹۱-۳۸۶	۱۸۵-۱۸۲	۳۶	-	هاروت؟
۳۹۸-۳۹۱	۱۸۸-۱۸۵	۶۲	قصبه سپهرورس	سپهرورد(سپهرورس)
۴۰۲-۳۹۸	۱۹۰-۱۸۸	۳۰	-	بوزینه رود
۴۰۶-۴۰۲	۱۹۲-۱۹۰	۳۲	-	اج رود
۴۱۸-۴۰۶	۱۹۸-۱۹۲	۷۴	-	جوقا؟
۴۲۲-۴۱۸	۲۰۰-۱۹۸	۳۳	دینسر؟	دینسر؟
۴۲۷-۴۲۳	۲۰۳-۲۰۱	۲۸	-	چلنگر؟
۴۳۴-۴۲۷	۲۰۶-۲۰۳	۴۵	-	زیرد؟
۴۳۸-۴۳۴	۲۰۸-۲۰۶	۲۲	-	تیرک؟
۴۴۲-۴۳۸	۲۱۰-۲۰۸	۲۹	-	لوشان تریم سفلی و علیا
۴۴۲ص	۲۱۰گ	۱۸۲۷	۱۰	مجموع: ۲۸

تمام دفاتر مورد بحث، در زمان احمد سوم(۱۱۱۵-۱۱۴۳ق/ ۱۷۰۳-۱۷۳۰م) نوشته شده است. استثنائاً تاریخ تحریر یا نام کاتب(یا کاتبان) برخی از تحریرها مشخص نیست. با این حال، اگر سال تحریر را بین سال‌های ۱۱۳۹-۱۱۴۰ / ۱۷۲۶-۱۷۲۷ و چند سال پس از آن در نظر بگیریم، سخن نادرستی نگفته‌ایم.^۱

۱. امروزه در آرشیو نخست وزیری عثمانی، فرمان‌های زیادی برای انجام گزارش‌های تحریر مناطق مفتوحه دولت عثمانی وجود دارد (نک: پاورقی ش ۴). یکی از این فرمان‌ها «به جانب سر عسکر تبریز، وزیر عبدالله پاشا و دفتردار تبریز، یشیلی زاده مصطفی، ضبط زمین‌های میری برای تحریر و ضبط زمین‌های «خاص» و «مقاطعه» ها برای تصفیه و نفعات مصارف لشکر، لازم است. تاریخ ۲۴ صفر ۱۱۳۸ق / ۱ کاسم ۱۷۳۵م»(نک: BOA, جودت مالیه، ش ۱۳۸۵۸). در همین خصوص فرمان دیگری نیز قابل توجه است: «به دفتردار سابق بصره، مصطفی فهیم افندی، مناطق کرمانشاهان، همدان و اردلان که فتح و تسخیر آن میسر شده است، قراء و قصبات موجود در آن نیاز به تحریر دارند. این سخن شامل قراء، قصبات، اراضی، باغات، املاک، آکار و رعایا می‌شود. در تاریخ اوایل صفر ۱۱۳۷ق/ ۲۰ تا ۳۰ اکیم ۱۷۲۴ نگاشته شده است» (نک: BOA, MAD, ش ۱۳۶، ص ۱۱۷). علت اینکه چرا این دو فرمان در یک

به دلیل نبود «قانون نامه» جداگانه‌ای^۱ برای این دفاتر، فهم برخی از گزارش‌ها با دشواری روبه‌رو است. این وضعیت ایجاب می‌کند که این دفاتر به شکل مقایسه‌ای بررسی گردند. هر چند بیشتر این تحریرها در یک سال انجام شده است و قسمت‌های مختلف آن یک مجموعه واحد را تشکیل می‌دهند، اما این دفاتر از لحاظ جنس، نام و وزن، به شکل سازمان یافته‌ای از یکدیگر متمایز هستند؛ از این رو، می‌توان این دفاتر را در دو گروه جداگانه در نظر گرفت.

الف. دفاتری که شامل گزارش‌های تحریر لواه‌های اردبیل، تبریز، خلخال، ارومیه، مراغه، سوق بلاغ (ساوجبلاغ)، خوی، قپان، قره داغ و دفترهایی که مربوط به جغرافیای شمال غرب ایران و آذربایجان است. این دفاتر با روشی بسیار نزدیک به اصول نوشتاری کلاسیک عثمانی، نگارش یافته‌اند و به طور چشمگیری با معیارهای عثمانی تطبیق داده شده‌اند. این وضعیت شاید به این دلیل بوده است که این تحریرها از منطقه‌ای نشئت گرفته که چندین بار به دست عثمانیان افتاده است. در اول هر دفتر، فهرست لواها و نواحی نوشته شده است. در آغاز هر ناحیه، فهرست قریه‌هایی که تابع این نواحی بوده‌اند، ذکر گردیده و شماره صفحه یا برگ نیز قید شده است. در متن دفاتر، نام مناطق مسکونی، نام مناطق تابع ناحیه، رئیس خانه با نام‌های قومی جمعیت، انواع و مقدار مالیاتی که از رعایا تحصیل می‌شد (به صورت پنج‌گانه)، به طور متناوب قید گردیده است. گزارش‌های مالیاتی بر حسب محصول کشت شده نیست، بلکه بر حسب نوع و اندازه زمین (چیفیت) و برآیند تولید است و به ویژه اینکه در محاسبه مالیات، تا حد توان از نگارش ارقام کوچک در خانه آخر اجتناب شده است.

ب. دفاتری که شامل گزارش‌های تحریر ایالات اردلان، همدان، کرمانشاهان و لرستان است و دفاتری که جغرافیای جنوب غربی ایران را در بر می‌گیرد. این منطقه، برخلاف منطقه مذکور پیشین، شامل مناطقی است که برای اولین بار به دست عثمانیان افتاده است. نکته دیگر اینکه دفاتر گروه اول بر حسب «لوا» طبقه‌بندی شده‌اند، در حالی که این دفاتر بر اساس «ایالت» نگارش یافته‌اند. در این دفاتر، اسامی افراد و انواع و میزان مالیات‌ها در یک صفحه (به صورت ششگانه) قید شده است؛ هم چنین فهرست کلی دفاتر، بر اساس «ناحیه» و «قریه» در آغاز دفتر آورده شده و در این فهرست، میزان پرداخت مالیات در پایین هر قریه نوشته شده است. در این دفاتر - برعکس دفاتر گروه اول - میزان مالیات‌ها تا حد ممکن، دارای ارقام کوچک است. ساختار تحریر و جدول آن با دفاتر بالا، یکسان است. در این دفاتر برای اندازه‌گیری غلات، از اصطلاح «خروار»^۲ دوره صفوی استفاده شده است. علاوه بر این، اصطلاحاتی نظیر «عشر تنباکو»، «گاو دانگ ما

زمان با دو اسلوب نگاشته شده‌اند، قابل بحث است.

۱. یگانه استثنای این سری مفصل، به طور کوتاهی در دفتر مفصل اسناد تحریر ایالت گنجه، دیده می‌شود که «قانون نامه» مهمی است. (د.ت، ش ۹۰۳، ص ۴-۶).

۲. خروار (بار خر). برای اطلاع بیشتر، نک: والتر هینتس، *اوزان و مقیاس‌ها در فرهنگ اسلامی*، ترجمه غلامرضا وهرام، تهران، ۱۳۸۸، ص ۲۱-۲۳؛ محمد معین فرهنگ فارسی، ج ۱، تهران، ۱۳۷۱/۱۹۹۲، ص ۱۴۱۵.

شنگ(؟)» و «تغار» وجود دارد و اسامی محصولات و نام‌های مالیاتی با گونه‌های مختلف «مقاطععه»^۱ ذکر شده است که در دفاتر بالا دیده نمی‌شود. در این دفاتر، نشانه‌های فرهنگ سنتی محلی دیده می‌شود و یافتن نشانه‌هایی از سازمان اقتصادی و اداری دوره صفویه ممکن است. گزارش‌های تحریر از این لحاظ برای روشن نمودن ساختار مالیاتی ایران عصر صفوی، گنجینه‌ای بی‌نظیر است.^۲

به طور کلی دفاتر اسناد تحریر، موقعیت جغرافیایی آذربایجان و جغرافیای جنوب غرب ایران را (بخشی که توسط عثمانیان فتح شده بود) در برمی‌گیرد. این دفاتر تقریباً بدون از بین رفتگی و پوسیدگی، به طور کامل به دست ما رسیده است.^۳ با این اوصاف، «ایران عثمانی» نزدیک به ۹۶۰۰ منطقه مسکونی را با وسعت جغرافیایی ۵۰۰ کیلومتر در برمی‌گرفت.^۴ گزارش‌های تحریر، امکان مقایسه جمعیت شهر و ناحیه، تولید و مالیات مربوط به همان سال‌ها را فراهم کرده است که این نیز ارزش این دفاتر را دو چندان می‌کند. عموماً این دفترها با فهرستی از لواها(سنجاق) و ناحیه‌ها آغاز می‌شوند. مرکز لوا یا سنجاق، درآمد «مقاطععه» لوا یا سنجاق همراه اسامی روستاها(قریه) و مزارع تابع نواحی(اگر چندین نام وجود داشته باشد، همگی ذکر شده است)، به ترتیب قید شده‌اند. در برخی موارد، نزدیک بودن به هر روستا یا منطقه مسکونی، به صورت «به قرب...»، «در ثغور...» و «در نزد...» به طور خاص تأکید شده است. تمام تحریرها، گزارش‌های مشروحه است که به آن نام «مفصل» داده‌ایم. مردمی که در مناطق مسکونی زندگی می‌کنند، با توجه به ساختاری که نظام مالیاتی را شکل می‌دهد، به دو بخش «خانه»^۵ و «مجرد»^۶ تقسیم می‌شوند

۱. از نواحی تابع ایالت همدان، در بروجرد ۵۰ هزار آقچه، در ابهر ۶۰ هزار آقچه «مقاطععه راهداری» قابل توجه است(نک: دت، ش ۹۰۶، ص ۱۰۴، ۳۶۴).
۲. مثلاً در دفتر اسناد تحریر لرستان، در اشاره به گذشته، چنین مضمونی دیده می‌شود: «به عشایر مرقوماً قدیم الایام الی الی‌الآن که در تحریر بلد آمده است بابت هر رأس استر ۳۰ آقچه به عنوان مالیات یاد آوری گردد». اختصاص سالیانه ۶۰ هزار آقچه حق نمک(مملحه) برای ناحیه قره فان که تابع ایالت همدان بوده، قابل ذکر است: «گرفتن ۱۰ آقچه از هر بار خر، ۲۰ آقچه از بار هر گاو و استر، ۴۰ آقچه از بار هر شتر شرح گردید»(دت، ش ۹۰۶، ص ۳۵۱). برای نمونه‌های متعلق به دوره صفوی که در تاریخ ۱۱۴۰/ق/۱۷۲۷م در دفتر مفصل اسناد تحریر گنجه آمده است، نک: دت، ش ۹۰۳، ص ۴-۶؛ حسام‌الدین محمد اف، سیاست اجتماعی و اقتصادی عثمانیان بر اساس دفتر مفصل ایالت گنجه به تاریخ ۱۱۴۰/۱۷۲۷، کنگره بین‌المللی تاریخ اجتماعی و اقتصادی ترکیه، آنکارا، ۱۹۹۰، ص ۲۰۱-۲۰۳.
۳. مجموعه ۱۲ دفتر تحریر گزارش‌های تحریر عثمانی در مورد جغرافیای ایران و مناطقی که تحت سلطه عثمانیان درآمد است، شامل یک دفتر مدور مالیه می‌شود(نک: MAD، ش ۵۹۰). امروزه مجموعه‌ای این چنین در دسترس محققان تاریخ ایران(نه پیش از عثمانی و نه پس از آن) وجود ندارد.
۴. هم چنین دفاتر مفصل تحریری که به دست ما رسیده است، در همان سال‌ها مناطق ایروان، گنجه، تفلیس و نخجوان را که زیرمجموعه جغرافیای آذربایجان شمالی و گرجستان می‌شود، تحت پوشش قرار می‌دهند(نک: دت، ش ۸۹۸، ۹۰۱، ۹۰۳، ۹۰۵، ۹۱۳ و ۹۱۴).

5. (hane).

6. (mücerred).

که بر حسب چیفت^۱ نیم چیفت^۲، بناق^۳ و جابا^۴ به صورت مستقل قید گردیده است. در این گزارش‌ها، روستاها و مزارع متروک از قلم نیفتاده است و بیلاق‌ها و قشلاق‌ها نیز به طور مفصل نوشته شده است. اکنون در این سرفصل‌ها به بررسی گزارش‌های تحریر مربوط به واحدهای جغرافیایی و اداری پرداخته می‌شود:

(۱) ایالت: در گزارش‌های تحریر، چهار ایالت که امروزه در سرزمین ایران قرار دارند، ذکر شده است. اردلان^۵، کرمانشاهان، خرم آباد و همدان. همه این ایالات در جنوب غرب ایران قرار دارند. در این زمینه نیز دولت عثمانی ابتدا برای منطقه جغرافیایی آذربایجان در شمال غربی ایران، اصطلاح لوا را به کار برده است. برای اردلان، کرمانشاهان، لرستان و همدان که در جنوب غرب قرار دارند، اصطلاح ایالت را به کار برده است که در اصل با ساختار لوا در ارتباط است و تلاش شده است که بر مبنای تشکیلات اداری، سازماندهی شود^۶. کرمانشاهان، خرم آباد و همدان به صورت یک ایالت خاص ثبت شده‌اند و همه این مناطق، یک لوا را تشکیل داده‌اند، ولی ایالت اردلان که شامل سنندج، مهربان، ابرومان، جوانرود، سقر و افشار می‌شود، جمعاً در قالب هفت لوای جداگانه ذکر شده‌اند^۷. این وضعیت به دلیل کوهستانی بودن و ساختار قومی و جمعیتی است که بر اساس شکل منسجم قبیله‌ای و عشیره‌ای آن، تجزیه آن به بخش‌های مختلف را ایجاب می‌نماید. ایالت اردلان به دلیل دارا بودن هفت لوا، بزرگ‌ترین ایالت را به خود اختصاص داده است و ایالت همدان نیز با ۴۳ ناحیه و ۲۷۵۹ منطقه مسکونی، بیشترین محل سکونت را دارا است^۸.

(۲) لوا/سنجاق: لوا یا سنجاق اساس سازماندهی جغرافیایی ایران را در دولت عثمانی تشکیل می‌دهد و در گزارش‌های تحریر، ۲۰ لوا مشاهده می‌شود و از این ۲۰ لوا، مرکز ۱۵ لوا مشخص است، اما مرکز ۵ لوا (قپان، قره داغ، ابرومان، جوانرود و افشار)، نامشخص است. مرکز لوا از میان شهرهای مهم انتخاب می‌شود. در تقسیمات اداری جغرافیایی ایران در دوره عثمانی، عموماً لواها به صورت طبیعی و جغرافیایی و گاهی به دلیل ایجاب شرایط قومی و دینی به وجود آمده‌اند. به طور کلی ساکنان مناطق، بر اساس اقلیم،

1. (çift).

2. (nim çift).

3. (bennak).

4. Caba).

۵. واژه اردلان برای ناحیه‌ای مابین ایالات کرمانشاهان، همدان، آذربایجان و شهرزور و در اینجا نیز برای یک طایفه به کار برده شده است. (نک: عنایت الله رضا، *دائرة المعارف بزرگ اسلام*، ج ۷، مدخل اردلان، ص ۵۰۴-۵۰۶).

۶. با این حال در یک دفتر مقاطعه در آرشیو نخست وزیری عثمانی، همه لواهای موجود در جغرافیای آذربایجان، تابع ایالت تبریز است و ورود ایالت به تقسیمات، بر اساس ساختار اداری - مالی دیده می‌شود. (نک: MAD، ش ۵۹۰، ص ۱۲، ۲۰-۲۴، ۳۲ و ۴۲).

۷. د.ت، ش ۱۰۶۶، ص ۴-۵.

۸. با این حال، در ایالت همدان به ویژه در مناطق مسکونی نواحی شمالی، مناطق خالی و متروک بسیار زیادی به چشم می‌خورد.

حمل و نقل و جغرافیای سرزمینی از یکدیگر مجزا شده و به شکل اداری لوا، سازماندهی گردیده‌اند. برای نمونه، لوای افشار که تابع ایالت اردلان بوده است، مجموعه بزرگی از کوچ‌نشینان ساکن در یک منطقه جغرافیایی بزرگ و معین است که به شکل لوا قید شده است.^۱

۳) ناحیه: در تشکیلات عثمانی، لواها به نواحی تقسیم می‌شوند. نواحی، خصوصیات نظیر تشابه جغرافیایی و اقلیمی و همانندی ساکنان مناطق را دارا هستند. با این ویژگی، عموم جغرافیای ایران پیش از عثمانی، بر اساس کاربری محلی و اداری شکل داده شده است. اسامی برخی از نواحی مستقیماً از مرکز ناحیه یا از «قصبه» یا «قضا»های مهم گرفته شده است که پیش‌تر منطقه مسکونی مهمی تلقی می‌شدند. در بعضی از نواحی، منطقه‌ای که موجب نامگذاری ناحیه شده است، دیگر موجود نیست یا روستا یا مزرعه‌ای کوچک بوده است. در برخی از نواحی، مراکز بیلاق و قشلاق همراه روستاهای کوچکی دیده می‌شود که دارای یک نام هستند. در بعضی موارد، ناحیه‌هایی دیده می‌شود که از چند قریه و در برخی موارد از چند صد قریه تشکیل شده‌اند. اساساً ایجاد نواحی بر حسب بخش‌های متعدد جغرافیایی، نشان دهنده این است که مراکز ناحیه در تقسیمات اداری، نقش برجسته‌ای ایفا نمی‌نمودند.^۲ همه این موارد، مانع از تشخیص مرکز ناحیه می‌شود. گزارش‌های عثمانی به دقت به سازماندهی نواحی بر اساس تشکیلات مالی-اداری و تقسیمات [جغرافیایی] دولت صفوی و دولت‌های پیش از آن (سده‌های میانه) احترام گذاشته‌اند و با تمام وجود در پی هماهنگ‌سازی با این دوران بوده‌اند.^۳ برای نمونه، در مورد افشار که زیرمجموعه ایالت اردلان است، مشاهده می‌شود که برخی از عشیره‌ها به شکل ناحیه سازماندهی شده‌اند؛ هم چنین مشاهده می‌شود که درآمدهای ناحیه ماکو از توابع لوای ایروان، به عبدالفتاح بن محمود پاشا، به صورت «یورتلق-اجاقلق» داده شده و از نواحی دیگر جدا شده است.^۴ در دفاتر، مجموعاً ۲۰۶ ناحیه وجود دارد که تابع ۲۰ لوا است. از این میان، ۶۰ مورد، نام خود را از روستا یا قصبه همنام خویش وام گرفته‌اند. بر حسب گزارش‌های تحریر، لواهایی که دارای بیشترین ناحیه هستند، عبارتند از: لوای همدان با ۴۳ ناحیه، لوای کرمانشاهان با ۲۲ ناحیه، لوای تبریز و سنندج با ۱۹ ناحیه.

۴) روستا و مزرعه (قریه/مزرعه): در گزارش‌های تحریر، روستاها و مزرعه‌ها بلافاصله زیرمجموعه

۱. د.ت. ش ۱۰۶۶، ص ۵۸۳-۵۸۴.

۲. تونجر بایکارا، مدخل جغرافیای آناتولی، بخش اول، تقسیمات اداری آناتولی، آنکارا، ۲۰۰۰، ص ۲۷-۲۸.

۳. در کتاب *نزهة القلوب* که در دیوانسالاری ایلخانی و در سال ۱۳۴۰/۷۴۰م به وسیله حمدالله مستوفی قزوینی نوشته شده است، برای آذربایجان و عراق عجم اسامی «تومن» و «بلوک» را در تقسیمات مالی-اداری به کار برده که تا زمان حاکمیت عثمانیان، مورد استفاده بوده است. (مثلاً در مورد مراغه، نک: *نزهة القلوب*، چاپ گ. لسترنج، ۱۹۱۵، ص ۸۷).

۴. د.ت. ش ۸۹۵، ص ۲؛ نیز نک: MAD، ش ۵۹۰، ص ۹۷. با این حال «ناحیه» در سال ۱۱۴۱/۱۷۲۸م ابتدا در اصطلاح «خواص همایون» ادغام گردید؛ سپس به وسیله «یورتلق-سناقلق» «توجیه» شد. (نک: دوت، ش ۸۹۸، ص ۵-۶).

ناحیه شمرد شده‌اند. اسم دوم و مشهور روستاها به صورت «نام دیگر...» قید شده و در برخی موارد نیز با نام هر کدام از مناطق مسکونی یا نواحی نزدیک به آن، ذکر شده است؛ هم چنین مزرعه‌هایی که مستقل نبوده‌اند، با نام روستاهایی که این مزارع متعلق به آنها بوده‌اند، ذکر گردیده است. برخی روستاها که ساکنان آنها، آنجا را ترک نموده‌اند، به صورت «خالی عن الرعايا» یا «خراب و ویران» آورده شده است. در دفاتر، مجموعاً نام ۹۶۲۳ روستا و مزرعه ذکر گردیده است که از این میان، نزدیک به ۲۵ تا ۳۰ درصد متروک یا ویران بوده است.^۱

(۵) بیلاق / قشلاق: در دفاتر، به جز روستاها، اسامی عشیره‌های کوچ‌نشین و نیمه کوچ‌نشین که به صورت بیلاق-قشلاق گذران زندگی می‌کرده‌اند، نیز قید شده است. عموماً بیلاق‌ها و قشلاق‌های متعلق به هر یک از عشیره‌ها نیز نوشته شده است و همانند روستاها، متروک ماندن برخی از بیلاق‌ها و قشلاق‌ها در دفاتر دیده می‌شود. گزارش‌های تحریر، این امکان را فراهم می‌سازد که بدانیم کوچ‌نشینان در کدام منطقه جغرافیایی، مسکن گزیده‌اند.

(۶) عشیره و قبیله (عشیرت/عشایر / اویماق): در دفاتر، عموماً انتساب مردمان ساکن در روستاها به هر یک از عشیره‌ها ذکر شده است. گاهی عشیره‌ای همانند یک روستا(قریه) ثبت شده است.^۲ در دفاتر، عموماً بیلاق‌ها و قشلاق‌های یک عشیره نیز قید شده است. علاوه بر این، اجتماع عشیره‌ها به صورت گروه‌های بزرگ دیده می‌شود. مثلاً در ناحیه‌های تابع لوای خوی، نظیر سکمان آباد، سلیمان سرای و پاپاجیق، بقایای عشایر قره قویونلو^۳ و آق قویونلو^۴ یافت می‌شود. هم چنین قبایل ترکمن افشار^۵ در ایالت اردلان و جمعیت بزرگی از «اویماق» کوچ‌نشین و عشایر در لرستان به چشم می‌خورد.^۶ در برخی مناطق به سبب وجود آثار برخی از قبایل که اصالتی مغولی داشته‌اند و سرانجامشان پس از فروپاشی ایلیخانان، در دنیای دانش، ناشناخته مانده است^۷، اسامی مغولی مکان‌ها^۸ جلب توجه می‌نماید.

۱. به ویژه در ایالت همدان، فراوانی روستاهای متروک، جالب است. طبق آنچه از اسناد برداشت می‌شود، برخی از نواحی توابع این ایالت، همگی در شرف متروک شدن بوده‌اند. (د.ت، ش ۹۰۶، ص ۳۵۲-۳۵۸، ۳۷۷-۳۸۶).

۲. مثلاً «جماعت عشیره محمودی» در ناحیه‌ای شبیه به روستا، به نام مینجوان که تابع قره داغ بود، قید شده اند. (نک: د.ت، ش ۹۱۱، ص ۴۴۹-۴۵۰).

۳. د.ت، ش ۹۱۱، ص ۱۷۲، ۱۸۳.

۴. د.ت، ش ۹۱۱، ص ۱۴۸، ۱۹۰-۱۹۱.

۵. د.ت، ش ۱۰۶۶، ص ۵۸۳-۶۳۴. بسیاری از قبایل افشار در صائین قلعه افشار، زندگی می‌کردند و نام خود را به مناطق آنجا داده اند(و، مینورسکی، سازمان اداری حکومت صفوی، ص ۱۹۱).

۶. د.ت، ش ۹۱۲، ص ۳۹۳-۴۶۴.

۷. نک. ج.ا. بویل، توسعه دولت ملی در ایران، ترجمه ترکی، ب. یوردادوغ، بلتن، ج ۳۹، آنکارا، ۱۹۷۵، ص ۶۳۲-۶۵۸.

۸. به ویژه می‌توان به نام برخی از روستاهای توابع لواهای ارومیه و مراغه، ناحیه «سولدوس» در لوای سوق بلاغ(د.ت، ش ۹۰۹، ص ۴۲۸، ۵۱۰)، صائین قلعه از توابع ایالت اردلان(د.ت، ش ۱۰۶۶، ص ۵۳۳، ۵۳۱) و به نام

به اهمیت فراوان دفاتر اسناد تحریر در تحقیقات تاریخ اقتصادی و اجتماعی (به عنوان منبع) به اندازه کافی تأکید گردید. به همین دلیل، ما در اینجا درباره این موضوع، سخن تازه‌ای نمی‌گوییم.^۱ تنها باید تأکید کرد که دفاتر مذکور، اگرچه از لحاظ اقتصادی و اجتماعی مهم هستند، برای تحقیقات تاریخ قومی، دینی و مذهبی، اطلاعات مهمی دارند.^۲ با استفاده از گزارش‌های تحریر، می‌توان به صحت معلومات جمعیت شناختی جمعیت شهرهای آذربایجان و ایران غربی در نیمه اول سده ۱۸ م پی‌برد.^۳ علاوه بر آن، نام ده هزار منطقه مسکونی و ناحیه جغرافیایی، همراه نام صدها قبیله و عشیره، ذکر شده است.^۴ این اسامی از منظر تاریخ ناهمواری (توپوگرافی)، آشنایی با جغرافیای تاریخی ایران و تاریخ تکامل

قراونا از توابع ناحیه اوجان در ایالت تبریز اشاره کرد. برای اطلاع بیشتر در مورد اسامی مغولی مکان‌ها، نک: و. مینورسکی، *اسامی جغرافیای مغولی در مکرری کردستان*، BSOS، ش ۱۹، ۱۹۷۵، ص ۵۸-۸۱؛ ویلهلم ایلرز، *اسامی جغرافیایی مغولی در ایران*، ACIT: ایران در سده‌های میانه، رم، ۱۹۷۱، ص ۴۴۹-۴۶۴؛ در رابطه با اسامی مغولی در آناطولی، نک: تونجر گلنسوی (قلنسوه)، «نشانه‌های اسامی جغرافیایی مغولی در آناطولی و روملی»، *مجله مطالعات جهان ترک*، ش ۱۱، نسیان ۱۹۸۱، استانبول، ص ۱۲۶-۱۳۱.

۱. در این رابطه نک: ا. ل. بارکان، *تحقیقات جمعیت شناختی تاریخی و تاریخ عثمانی*، TM، ص ۱-۲۲؛ همو، *دفاتر آمارگیری مخصوص و تحریرات آذری و جمعیت کلان در دوران امپراتوری در ترکیه*، مجموعه دانشکده علوم اقتصادی، ج ۱، ص ۲۰-۵۹، ج ۲، ۱۹۴۱، ص ۲۱۴-۲۴۷؛ همو، *دفتر خاقانی*، EI2، ج ۲، ص ۸۱-۸۲؛ ارخان افیونجو، *ساختار سرشماری دولت عثمانی*، ج ۶، تشکیلات، گولر ارن، آنکارا، ۲۰۰۰، ص ۳۱۱-۳۱۴. برای اطلاع بیشتر در مورد بررسی دفاتر نیز، نک: فریدون م. امجان، *بکارگیری دفاتر به عنوان منبع تاریخ اجتماعی*، سمینار تاریخ و جامعه‌شناسی، استانبول، ۱۹۹۱، ص ۱۴۳-۱۵۶؛ محمد اوز، «نظرات در مورد استفاده از دفاتر تحریر عثمانی در تحقیقات»، *مجله اسناد*، ش ۲۲، ۱۹۹۱، ص ۴۲۹-۴۳۱؛ ا. د. هاوارد، *توسعه تاریخی دفتر امپراتوری عثمانی (دفتر خاقانی)*، اواسط سده ۱۵ تا اواسط سده ۱۷ م، آرشیو عثمانی، ج ۱۱، ۱۹۸۸، ص ۲۱۳-۲۳۰؛ کمال چیچک، روش تحقیق و رویارویی با دشواری‌های استفاده از دفاتر تحریر عثمانی، *مطالعات جهان ترک*، ج ۹۷، ۱۹۹۵، ص ۹۳-۱۱۱. برای مطالعه در مورد سنجاق در دوره عثمانی بر اساس دفاتر تحریر و عناوین منتشر شده مشابه، نک: عدنان گوربوز، *بررسی‌های سنجاق عثمانی در سده‌های ۱۵ و ۱۶*، استانبول، ۲۰۰۱، ص ۶۱-۱۱۵؛ همو، *فویایدی از بررسی‌های سنجاق عثمانی در سده‌های ۱۵ و ۱۶*، کافالی ارمنی (ارمغان والا)، آنکارا، ۲۰۰۲، ص ۲۸۹-۳۵۶.

۲. در گزارش‌های تحریر، در مکان‌هایی که مسلمانان، مسیحیان و یهودیان در آنجا زندگی می‌کردند، به وابستگی دینی آنها اشاره شده است که البته مذهب مسلمانان نیز جداگانه ذکر شده است. مثلاً سنی بودن (اهل سنت)، روستاهایی نظیر خوبستان، استور، قهیولان و ... از توابع اردبیل از زمان‌های گذشته ذکر شده است. (د.ت، ش ۹۰۲، ص ۲۹۷، ۲۹۶، ۲۹۹).

۳. طبق اعداد استخراج شده از گزارش‌های تحریر، جمعیت مناطق مسکونی مهم در غرب ایران و آذربایجان در این دوره بدین قرار است: تبریز ۶۲۲۲۷ خانه (۳۱۱۳۵ نفر)، اردبیل ۲۹۱۲ خانه (۱۴۵۶۰ نفر)، مراغه ۱۶۷۶ خانه (۸۳۸۰ نفر)، سنندج ۱۴۳۹ خانه (۷۱۹۵ نفر)، همدان ۱۴۱۸ خانه (۷۰۹۰ نفر)، ارومیه ۱۳۹۱ خانه (۶۹۵۵ نفر)، تسوج ۱۲۴۴ خانه (۶۲۲۰ نفر)، دهخوارقان ۱۲۲۱ خانه (۶۱۰۵ نفر)، کرمانشاهان / کرمانشاه ۱۱۰۰ خانه (۵۵۰۰ نفر)، خرم آباد ۳۵۴ خانه (۱۷۷۰ نفر)، ماکو ۷۹ خانه (۳۹۵ نفر) (د.ت، ش ۹۰۷، ص ۲۰-۳۸؛ د.ت، ش ۹۰۹، ص ۵-۲۶؛ د.ت، ش ۹۱۰، ص ۱۷۹-۱۹۷؛ د.ت، ش ۱۰۶۶، ص ۵-۲۱؛ د.ت، ش ۹۱۲، ص ۱۷-۲۸).

۴. نام دوم برخی از مناطق جغرافیایی با تعبیر «نام دیگر ...» در دفاتر قید شده است. با دقت در اسامی، فهمیده

اسامی جغرافیایی، بسیار مهم هستند. امروزه می‌توان تغییرات اسامی نواحی و مناطق مسکونی و تغییر شکل تلفظ و املاهای آن را در نیمه اول سده ۱۸م در گزارش‌های تحریر عثمانی جست‌وجو کرد؛ همچنین دفاتر علاوه بر اینکه دارای هزاران مورد از اسامی اشخاص هستند (که به آن «دانش اونوماستیک» یا «اسامی ترکیبی» گفته می‌شود)، نکاتی در باب فرهنگ و اعتقاد آن دوره را برای ما منعکس می‌نماید که از این نظر نیز بسیار مهم است. علاوه بر موارد مذکور، در کنار تاریخ کشاورزی^۲، می‌توان از گزارش‌های مختلفی درباره «وقف» و «زاویه» استفاده نمود.^۳

خلاصه آنکه بررسی گزارش‌های تحریر به ما نشان می‌دهد که دولت عثمانی در سازماندهی جغرافیایی - اداری مناطق جدیدی که به دست آورده بود، بسیار تلاش کرده است که این سازماندهی با سازماندهی دوره صفوی یکسان باشد که دلیل آن از یک سو، ویژگی محافظه کارانه توسعه سیاسی عثمانی و از دیگر سو نیز نداشتن زمان کافی برای سازماندهی اداری جدید، است. به نظر می‌رسد اکنون زمان آن رسیده باشد که برای آشنایی محققین با ارزش و اهمیت این گزارش‌ها - که تاکنون در معرفی آنها سهل انگاری شده بود - آنها را به طور سلسله وار منتشر کنیم.

لوا، ناحیه و مناطق مسکونی ایران عثمانی

لوا/سنجاق	مرکز لوا	تعداد ناحیه	تعداد مراکز ناحیه‌ها	تعداد مناطق مسکونی	شماره دفتر
اردبیل	اردبیل	۸	۲	۶۶۴	۹۰۲
ایروان	ماکو(ناحیه)	۱	۱	۸۶	۹۰۱، ۸۹۵
تبریز	تبریز	۱۹	۵	۶۷۶	۹۰۸، ۹۰۴
خوی	خوی	۹	۳	۴۰۸	۹۱۱
قپان	-	۱۲	-	۲۸۲	۹۱۱
قره داغ	-	۵	-	۲۵۵	۹۱۱

می‌شود که دفاتر نام ده هزار منطقه مسکونی یا جماعات کوچ نشین را در بر گرفته است.

۱. از میان صدها نمونه، ما در اینجا به ذکر چند نمونه از توابع لرستان و همدان اکتفا می‌کنیم. تحریر: تفرش (امروزه تفریش)، سهرورس (سهرورد)، صدمره (صیمره)، واشیان (ویسیان)، الی اُشتر (الشتر). همچنین نک: عثمان گ. اوزگودنلی، کتب موجود در مقبره شیخ صفی‌الدین اردبیلی، مجله مطالعات ترکی دانشگاه مرمره، ش ۱۰، ۲۰۰۱، ص ۱۷۳-۱۸۷.

۲. در دفاتر، علاوه بر انواع و مقدار محصولات، اطلاعات مهمی در مورد سیستم آبیاری و تقسیم آب وجود دارد (نک: دت، ش ۹۰۶، ص ۴۶؛ دت، ش ۹۰۷، ص ۴۲-۴۳).

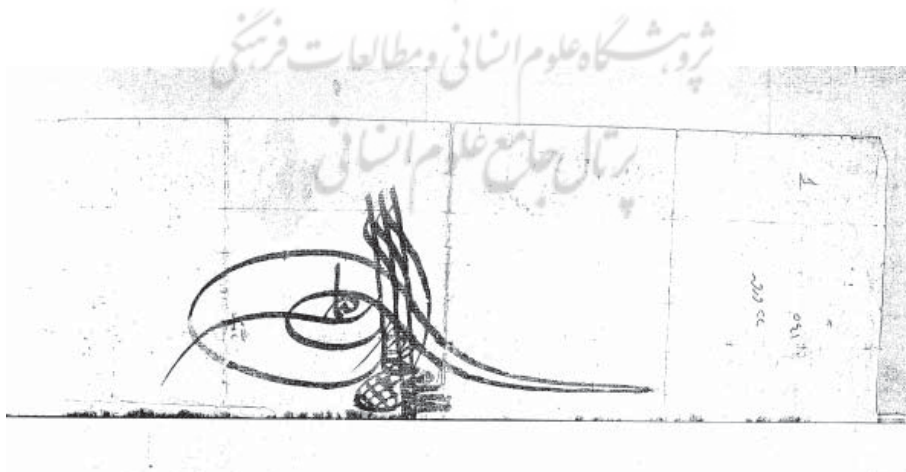
۳. برای اطلاع بیشتر در مورد گزارش‌های وقف متعلق به مقبره و موقوفات شیخ صفی‌الدین اردبیلی و گزارش‌های وقف مسجد جامع ارومیه، نک: گزارش‌های موقوفات در دوره غازان خان ایلخانی و جهان‌شاه قره قویونلو که در هیچ یک از منابع به آن اشاره‌ای نشده است، نک: دت، ش ۹۰۴، ص ۱۹۴.

ایران عثمانی ۱: گزارش‌های تحریر عثمانی... / اسراء دوغان - طاهر بابائی

۹۰۹	۳۷۱	۳	۸	مراغه	مراغه
۹۰۹	۶۲۱	۲	۱۳	سوق بلاغ	سوق بلاغ
۹۱۰	۳۷۱	۱	۵	خلخال	خلخال
۹۱۰	۴۱۳	۵	۱۲	ارومیه	ارومیه
۱۰۶۶	۶۲۷	۹	۱۹	سنه	سنه (سندج)
۱۰۶۶	۱۶۳	۲	۴	مهربان	مهربان
۱۰۶۶	۹۴	۲	۳	-	ابرومان (اورمان)
۱۰۶۶	-	-	۱	-	جوانرود
۱۰۶۶	۶۸	۱	۱	بانه	بانه
۱۰۶۶	۱۳۷	۲	۴	سقز	سقز
۱۰۶۶	۱۵۰	-	۱	-	افشار
۹۱۲	۱۲۳۴	۷	۲۲	کرمانشاهان	کرمانشاهان
۹۱۲	۲۴۴	۱	۱۶	خرم آباد	لرستان
۹۰۷، ۹۰۶	۲۷۵۹	۱۴	۴۳	همدان	همدان
۱۲	۹۶۲۳	۶۰	۲۰۶	۱۵	مجموع: ۲۰

پی‌نوشت‌ها:

۱. د.ت شکل اختصاری «دفتر تحریر» است که در متن اصلی به این صورت نوشته شده است:
TD= Tahrir Defteri
۲. در آرشیو نخست وزیری عثمانی، دو دفتر اسناد تحریر مربوط به جغرافیای ایران نیز در دفاتر اوقاف وجود دارد (نک: BOA، دفتر اسناد تحریر، ش ۶۴۵، ۶۴۸ و ۸۹۶) که از لحاظ اختصار و ساختار وقایع نگاری به دوران پیشین مربوط می‌شود که در این مقاله بررسی نشده است.

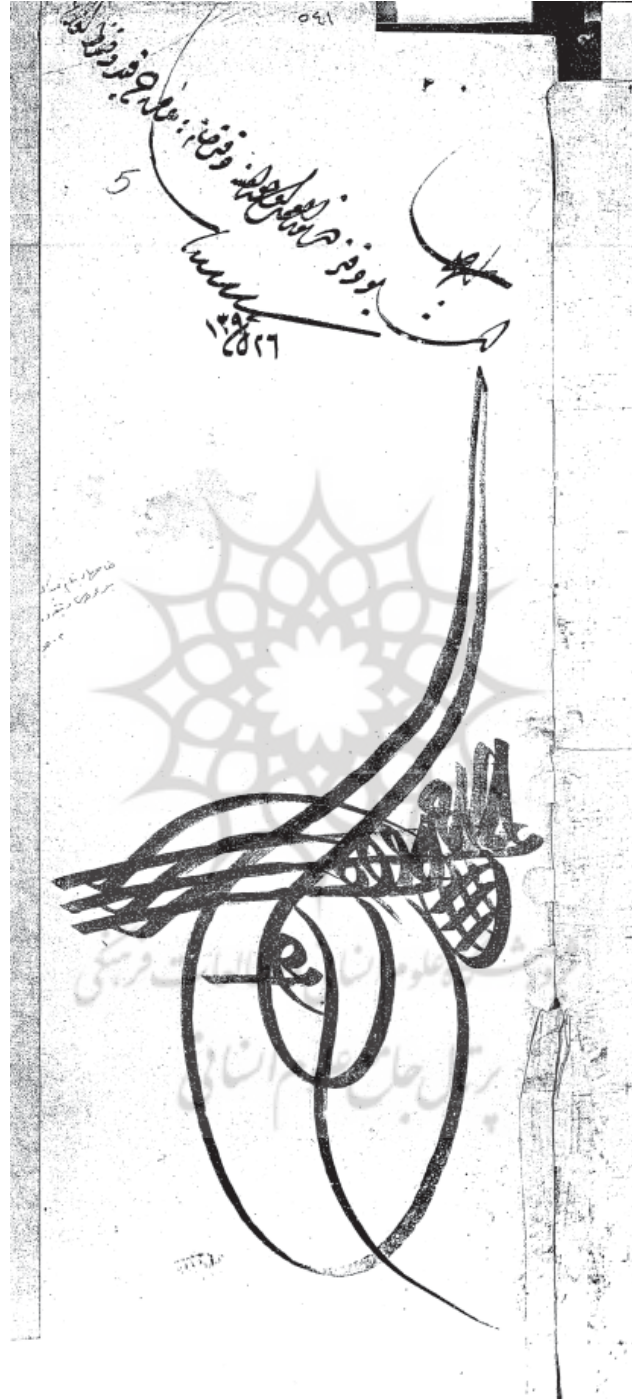

The manuscript page is filled with handwritten Persian text and musical notation. The text is arranged in columns, with musical notation interspersed between lines of text. A large circular seal is visible in the upper right quadrant. The handwriting is in a cursive style characteristic of the Ottoman era. The page shows signs of age and wear, with some ink bleed-through from the reverse side.

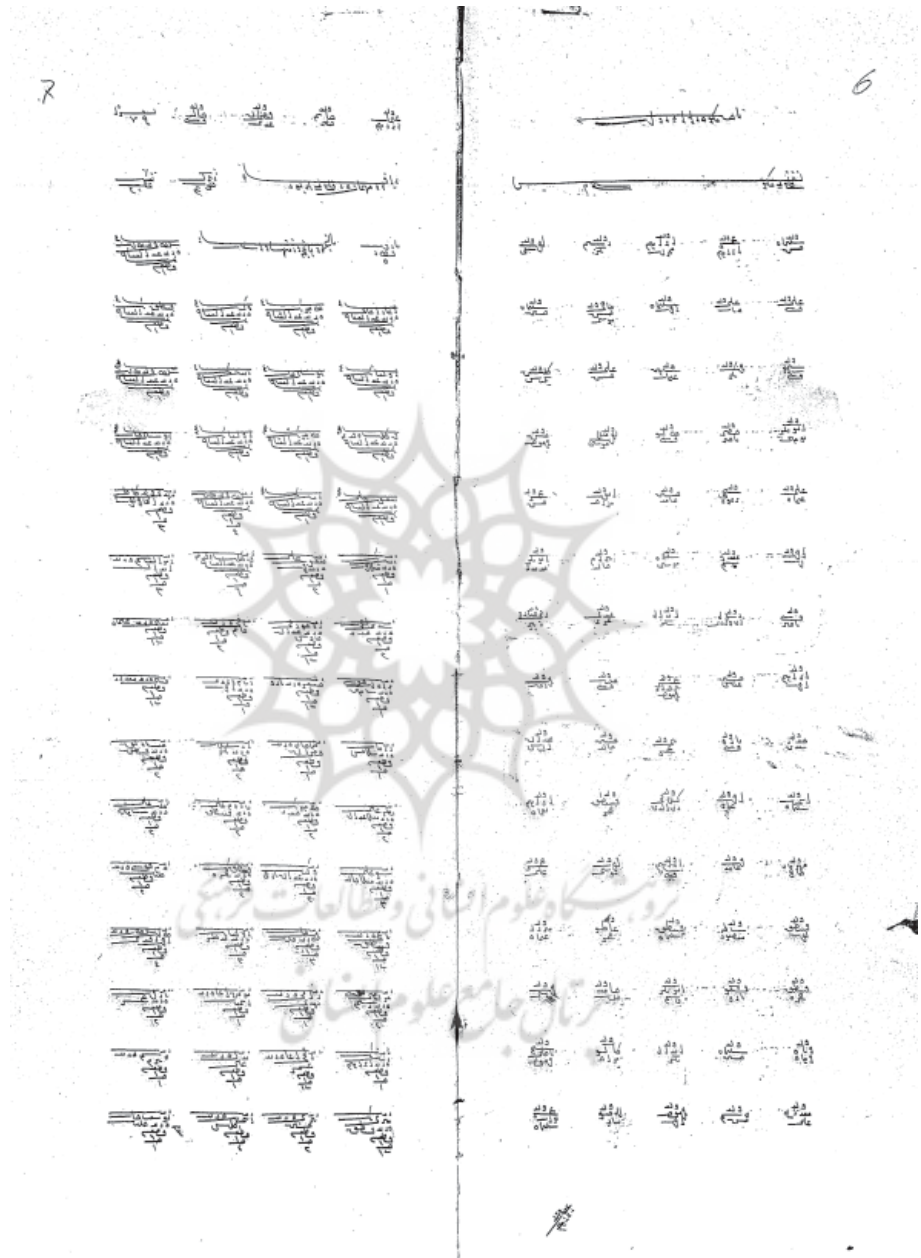
پیام بهارستان / د. ۳، س. ۳، ش. ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

ایران عثمانی ۱: گزارش‌های تحریر عثمانی... / اسراء دوغان - طاهر بابائی

پیام بهارستان / ۲۰، س ۳، ش ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

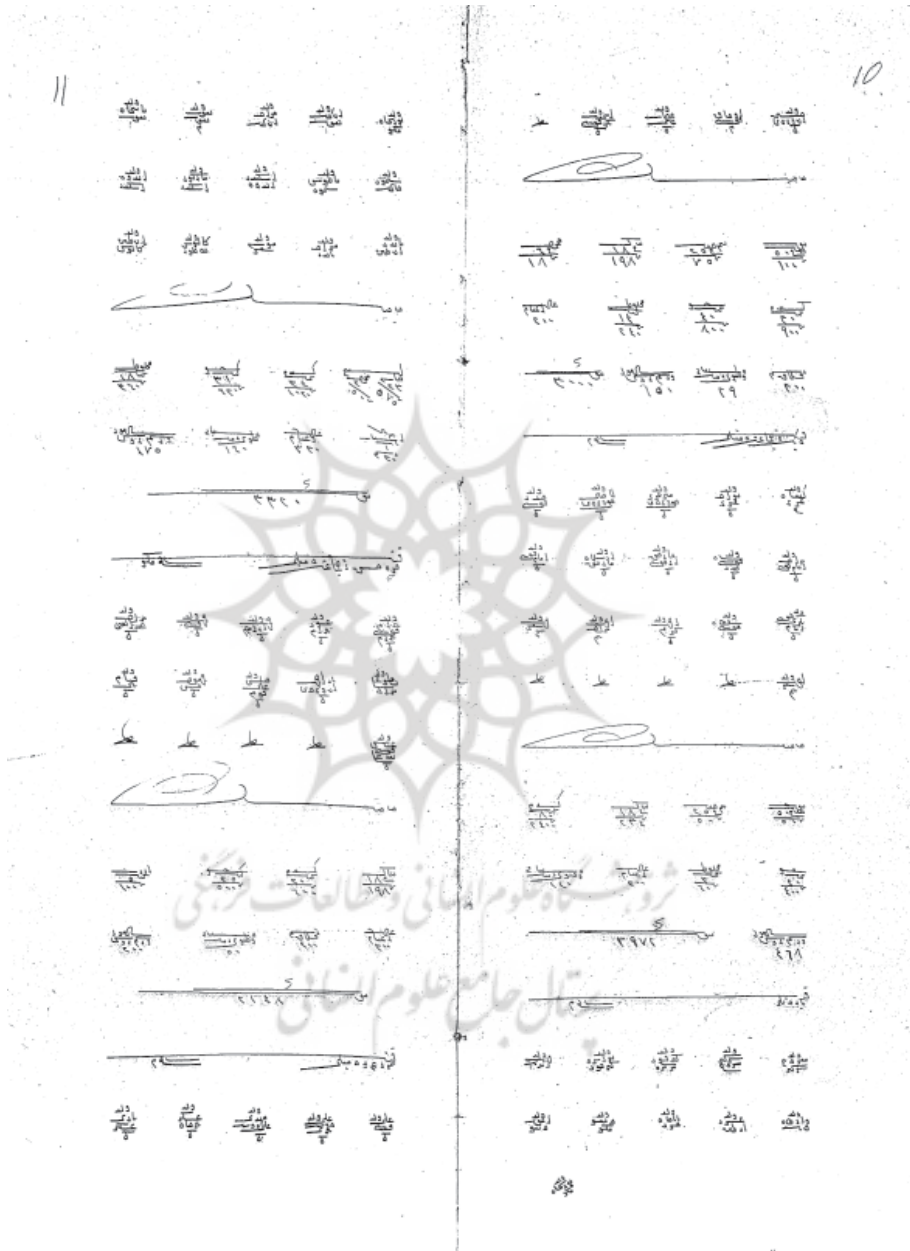

8

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثوا في كل
امة رسولا
يهدونهم لهدى
الرب
الغفور الرحيم
والله اعلم
بما
يخفي
في
الغيب

9

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثوا في كل
امة رسولا
يهدونهم لهدى
الرب
الغفور الرحيم
والله اعلم
بما
يخفي
في
الغيب

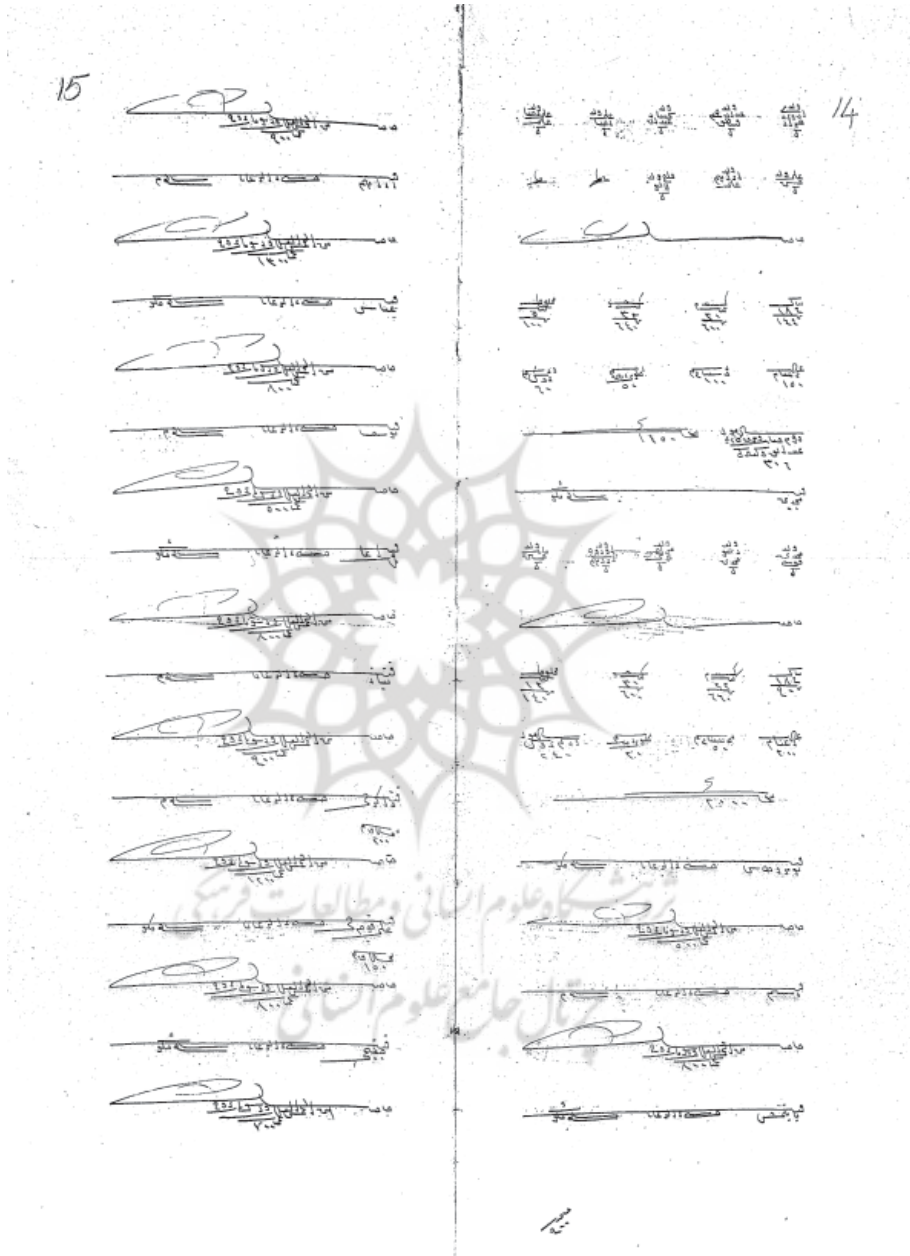

13

Handwritten text in Ottoman Turkish script, page 13. The text is arranged in several lines, with some lines starting with a large decorative flourish. The script is a cursive style typical of the 17th-18th centuries.

12

Handwritten text in Ottoman Turkish script, page 12. The text is arranged in several lines, with some lines starting with a large decorative flourish. The script is a cursive style typical of the 17th-18th centuries.

17

Handwritten text in Persian script, consisting of approximately 15 lines of text. Each line begins with a decorative flourish or signature element. The text is written in a cursive style typical of the period.

16

Handwritten text in Persian script, consisting of approximately 15 lines of text. Each line begins with a decorative flourish or signature element. The text is written in a cursive style typical of the period.

19

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثوا في كل
امم رسلهم
مما يشاءون
من انفسهم
فانزلنا فيهم
القران
مبين
والذي جعلنا
القران
قرآنا عربيا
ليبين
لكم
الآيات
التي
فيه
ولعلكم
تفكرون
والله اعلم
بما
نزلنا
في
القران
من
الغيب
والله
العليم
الخبير

18

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثوا في كل
امم رسلهم
مما يشاءون
من انفسهم
فانزلنا فيهم
القران
مبين
والذي جعلنا
القران
قرآنا عربيا
ليبين
لكم
الآيات
التي
فيه
ولعلكم
تفكرون
والله اعلم
بما
نزلنا
في
القران
من
الغيب
والله
العليم
الخبير

20

21

پیشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مجلس عالی مع علم عثمانی

22

23

پیشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتبه‌بندی جامع علوم انسانی

24

25

26

27

The image shows two pages of handwritten musical notation. Page 26 (top) and page 27 (bottom) contain rhythmic symbols and melodic lines. The notation is written in a style characteristic of Ottoman manuscripts. A large, decorative watermark is centered across both pages, featuring a circular floral motif and the text 'شوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی' and 'سازمان باغ علوم انسانی'.

27

۲۷
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی

26

۲۶
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی
 کتبی کتبی کتبی کتبی

29

مردمانی که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند

28

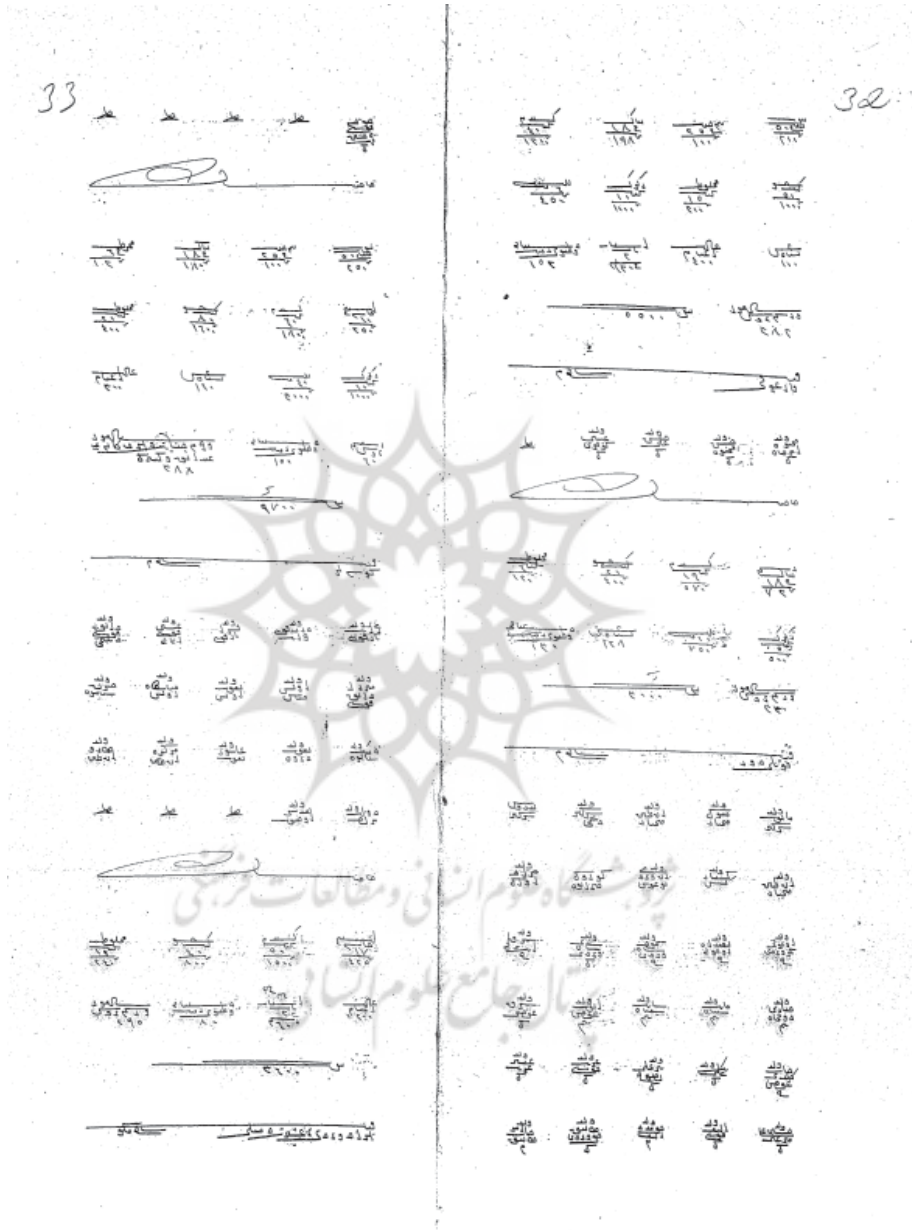
مردمانی که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند
از آنجا که در آنجا بودند

ایران عثمانی ۱: گزارش‌های تحریر عثمانی... / اسراء دوغان - طاهر بابائی

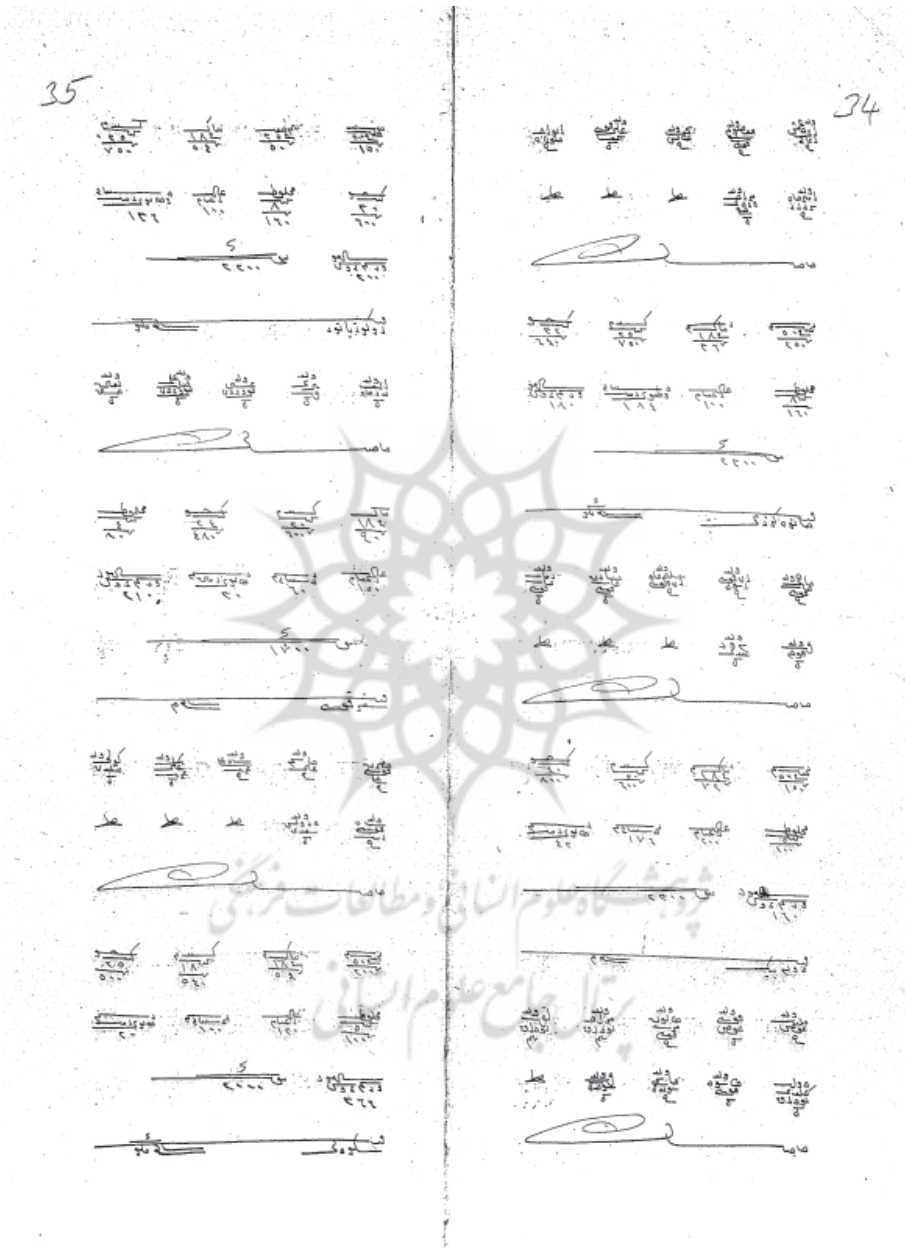
30

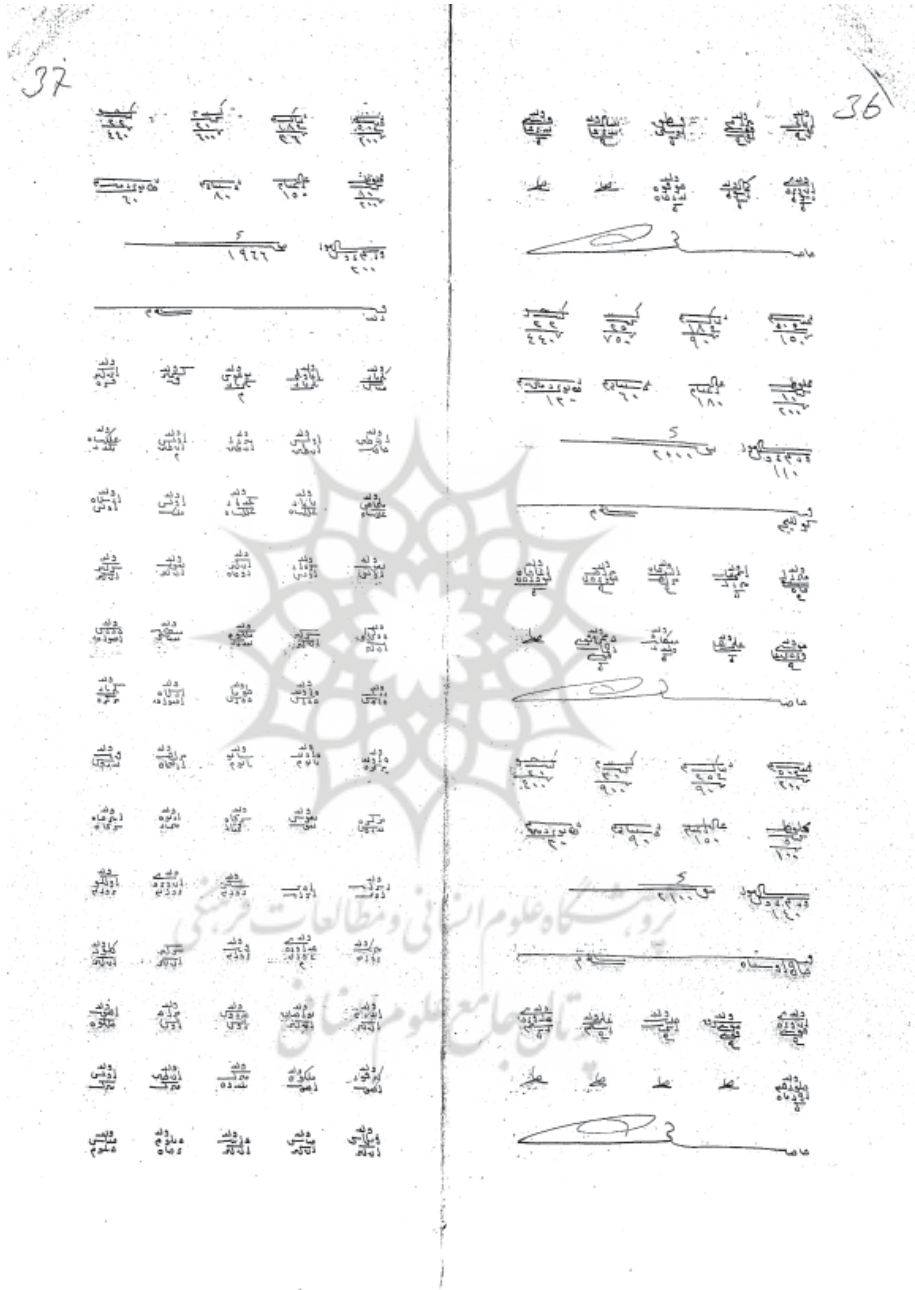
31

پیام بهارستان / ۲۶، ۳، ش ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

38

39

Handwritten text in Ottoman Turkish script, consisting of two columns of text on page 38 and two columns on page 39. The text is written in a cursive style with some decorative elements. A large watermark is visible in the center of the pages.

